

Pavlenko A. N. Renewal of work educational establishments in the Kyiv of 1941–1943.

The system of education in the Kyiv of 1941 – 1943 is analysed in the article.

Key words: Kyiv, World War II, education.

УДК 94:322:281.9(1–074)+(477)

Пономаренко В. О.

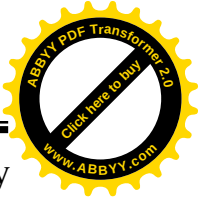
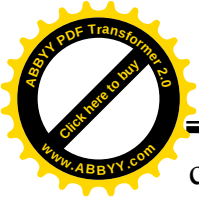
ПОЛІТИКА ОКУПАЦІЙНОГО РЕЖИМУ ВІДНОСНО ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ (1941–1943 РР.)

Зміни у державному та політичному устрої України, які відбулися після 1991 р., істотно вплинули на роль і місце релігії й церкви у соціально-політичному та духовному житті суспільства. Демократизація суспільства привела до надзвичайної популярності релігії, зокрема православ'я, яке сьогодні є найвпливовішим у релігійному просторі України. Так, серед 24 494 релігійних громад православні становлять 52,5%. Віддаючи належне внеску інших релігій у розвиток національних культур народів, зауважимо, що саме православ'я залишило на українських землях найбагатшу історико-культурну та духовну спадщину [7, 200].

У російській та українській історіографії проблема церковного життя на території України під час німецької окупації вивчена недостатньо. Найбільший внесок у розробку цієї теми зробив О. Василь'єва, М. Шкаровский [1; 9–11]. У їх працях розкрито взаємовідносини між політичною системою окупаційної влади та православною церквою, нацистську релігійну політику на окупованих територіях України, проаналізовано релігійну ситуацію того часу. Проблема відносин церкви і німецької влади під час окупації на території України частково стала темою досліджень В. Косик, Т. Міненко, І. Патриляк [3; 4; 6; 7].

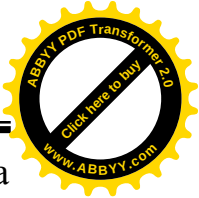
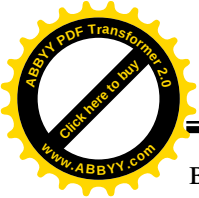
Мета статті – охарактеризувати релігійну політику німецької влади на території України в роки окупації.

22 червня 1941 р. – це не тільки сумна дата, а й серйозний привід для ретроспективного аналізу минулого, у тому числі становища православної церкви під час окупації нацистами території України. Окупація України німецькими та румунськими військами суттєво змінила релігійну ситуацію. Почалося масове відкриття храмів, закритих у 30-ті роки. Так, у Київській області у 1941–1943 рр. богослужіння відновилися у 350 храмах, у Полтавській – у 342, у Луганській – у 128, у Донецькій – у 230. Схожа

ситуація була і в інших областях на окупованій території. Це дало змогу радянським розвідувальним органам стверджувати, що «гітлерівці вирішили відкрити в кожному селі по православному храму» [5, 97]. Гітлерівська окупаційна влада, вважаючи необхідністю співпрацю з православними віруючими, будувала лояльні відносини з населенням, щоб зменшити опір «новому порядку» [11, 111].

Перш ніж розглянути нацистську релігійну політику на окупованих територіях в Україні, необхідно з'ясувати, якою ця політика була в Німеччині. Загальне ставлення до християнства всіх конфесій (православ'я, католицизму, протестантизму) було негативним. Нацисти поширювали на нього свою юдофобію, уважали всі християнські конфесії відгалуженнями юдаїзму, оскільки Ісус Христос по плоті був іудей. Їх метою було створення нової релігії, релігії «вічного рейху» на основі поєднання стародавніх німецьких язичницьких вірувань й окультної містики. Позицію нацистів чітко сформулював заступник Адольфа Гітлера по партії Мартін Борман: «Необхідно усе більше усувати народ від церков і релігійних товариств. Безумовно, церква повинна і буде зі своїх позицій протистояти втраті свого впливу. Ніколи знову вплив на народ не можна віддавати церкві. Її вплив повинен бути повністю знищений». Слідом за Мартіном Борманом, який прямо заявляв у 1941 р. про те, що «націонал-соціалізм і християнство непримиренні», Альфред Розенберг (голова Рейхсміністерства Східних земель, що керувало територіями, окупованими німецькими військами) відзначав: «Християнський хрест необхідно вигнати з усіх церков, соборів і каплиць, і його потрібно замінити єдиним символом – свастикою» [8, 113]. А. Розенберг окреслив основні принципи релігійної політики Німеччини на окупованих територіях: 1) релігійним групам категорично забороняється займатися політикою; 2) релігійні групи повинні бути розділені за національними і територіальними ознаками. При цьому національної ознаки необхідно особливо суворо дотримуватися під час підбору лідерів релігійних груп. Територіально ж релігійні об'єднання не повинні виходити за межі однієї єпархії; 3) релігійним громадам забороняється заважати діяльності окупаційної влади. Метою війни для А. Гітлера і його прибічників було розчленовування СРСР і поневолення слов'янських народів. Для втілення цієї ідеї в реальність нацисти використовували принцип «розділяй і володарюй», адже розділене на групи суспільство легше було завоювати. Але фашистські ідеологи прикривали свою розбійницьку війну ім'ям Бога, називали її хрестовим походом, а на солдатських бляхах штампували написи: «Got mit uns» – «З нами Бог!». У пропагандистських цілях окупаційна влада

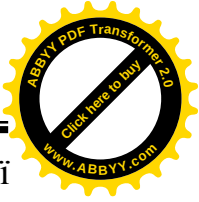
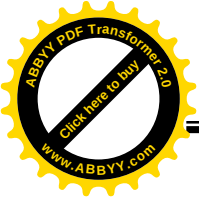

виконувала вказівку фюрера: «Ми повинні уникати, щоб одна церква задовольняла релігійні потреби великих районів, і кожне село повинне бути перетворено на незалежну секту, яка визнавала б Бога по-своєму. Якщо деякі села в результаті захочуть практикувати чорну магію, як це роблять негри або індійці, ми не повинні нічого робити, щоб перешкодити їм. Коротко кажучи, наша політика на широких просторах повинна полягати в заохоченні будь-якої форми роз'єднання і розколу!» [2, 11].

Однак гітлерівці не прагнули швидко втілювати цю ідею в життя, навпаки, вони намагалися максимально використовувати церкву у своїх інтересах. Для контролю і спостереження за діяльністю релігійних організацій був створений спеціальний відділ у системі головного управління імперської безпеки (СД). Основним його завданням, крім контролю, було вивчення настроїв у середовищі духовенства і віруючих усіх конфесій як на території Німеччини, так і за її межами. Цей відділ мав інформаторів майже у всіх релігійних структурах на території Європи.

Потрібно зазначити, що від самого початку окупації розроблені нацистами заходи відносно релігії мали успіх: значна частина духовенства та мирян повірила пропаганді. Прихід німців розглядався деякими як спасіння віри та Церкви від більшовиків. Зрозуміло, що причиною таких настроїв були злочини сталінського режиму у 30-ті роки, унаслідок чого до 1939 р. в Україні збереглось лише 3% дореволюційних парафій, на території всієї Київської єпархії на 1940 р. залишилося тільки 2 парафії. Звичайно, загарбники і не збиралися давати Православній Церкві повної релігійної свободи. За її діяльністю був установлений суворий контроль. Уже у грудні 1941 р. імперська канцелярія видала спеціальну інструкцію щодо поводження з українським населенням: вона передбачала заборону релігійного паломництва, створення релігійних центрів на місці українських святинь, заборону на відкриття духовних освітніх закладів.

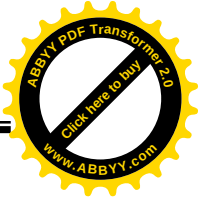
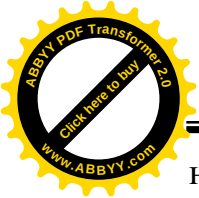
Однак відродження православ'я відбувалося зовсім не так, як планували нацисти. Бурхливий розвиток церковного життя на окупованій території України почався стихійно і відразу набув масового характеру. Незважаючи на очевидну шкоду для відновлення православ'я в Україні через протистояння канонічної і неканонічної церков, релігійне піднесення серед населення було таким великим, що тоді вдалося відновити до 40% дореволюційної кількості храмів. Фактично на всій окупованій території була відновлена канонічна Православна Церква. Не тільки релігійність українців, але й церква як організація виявилася набагато сильнішою, ніж уважала німецька влада [6, 148].

Храми, що відкрилися, перетворилися на центри національної самосвідомості і прояву патріотичних почуттів. Навколо них об'єдналася значна частина населення. За три роки окупації в умовах голоду, розрухи, відсутності матеріальних можливостей було відновлено трохи менше половини від дореволюційної кількості церков. Існують різні цифри щодо відкритих на окупованій території СРСР православних храмів. Сучасні історики, як правило, говорять про 7547, посилаючись на звіт Ради у справах РПЦ про стан церкви на 1 січня 1948 р. Проте слід урахувати, що на той час, у зв'язку з браком духівництва, будівель, вилученням у релігійних общин зайнятих ними громадських споруд було вже закрито не менше ніж 850 храмів у РРФСР, 600 – в Україні, 300 – у Білорусії і 100 – у Східній Молдові (Придністров'я). В іншому звіті Ради у справах РПЦ указувалося, що на 1 січня 1947 р. у Росії залишилося такими, що діють, тільки 1300 церков, відкритих у період окупації. Таким чином, загальна кількість дорівнювала як мінімум 9400. Ця цифра приблизно відповідає посиланням, що зустрічалися в радянській літературі. Крім того, було відновлено близько 40 монастирів, з них 36 – в Україні.

У цілому релігійне відродження в Україні мало патріотичний характер. За роки окупації в Україні було відкрито не менше ніж 5400 православних храмів. Підрахунки по окремих областях також підтверджують ці дані. З документів відомо, хоча ці відомості неповні, що в період окупації було відкрито: у Вінницькій області – 822 храми, Київській – 798, Одеській – 500, Дніпропетровській – 418, Рівненській – 442, Чернігівській – 410, Полтавській – 359, Житомирській – 346, Сталінській (Донецькій) – 222, Харківській – 155, Миколаївській і Кіровоградській – 420, не менше 500 храмів у Запорізькій, Херсонській і Ворошиловградській [11, 112].

Аналіз етноконфесійної політики Третього рейху й особливостей церковно-релігійних процесів в окупованій Україні упродовж 1941–1943 рр. дає можливість зробити такі висновки: по-перше, нацисти зробили ставку на відновлення релігійного руху як ворожого більшовизму для отримання лояльного ставлення місцевого населення; по-друге, встановлення німецькою адміністрацією жорсткого контролю за діяльністю релігійних організацій, що в свою чергу повинно було б привести до тотального контролю за населенням; по-третє, поступова зовнішня і внутрішня руйнація традиційних церковних структур та їх атомізація; по-четверте, максимальне використання релігійних об'єднань в інтересах Німеччини та подальше нав'язування нехристиянської

неоязичницької віри з елементами окультизму.

Джерела та література

1. Васильєва О. Жребий митрополита Сергея Воскресенского / О. Васильєва // Наука и религия. – М., 1995. – № 5. – С. 20–25.
2. Грідіна І. Православна Церква в Україні під час Другої світової війни 1939–1945 рр. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / І. Грідіна. – Донецьк, 2001. – 20 с.
3. Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні / В. Косик. – Париж ; Нью-Йорк ; Львів : Наук. тов-во ім. Т. Шевченка, 1993. – 659 с.
4. Косик В. Україна під час Другої світової війни (1939–1945) / В. Косик. – Київ ; Париж ; Нью-Йорк ; Торонто : Либідь, 1992. – 734 с.
5. Материалы церковно-общественной конференции «За други своя». – М. : Изд. Совет Русской Православной Церкви, 2005. – 152 с.
6. Міненко Т. Православна церква в Україні під час Другої світової війни / Т. Міненко. – Львів : Вінніпег, 2000. – Т. 1. – 392 с.
7. Патриляк І. Україна в роки Другої світової війни: спроба нового концептуального погляду / І. К. Патриляк, М. А. Боровик. – Ніжин : Видавець ПП Лисенко М. М., 2010. – 590 с.
8. Церковная жизнь на территории оккупированной Украины в годы Великой Отечественной войны / Архиепископ Львовский и Галицкий Августин // Материалы церковно-общественной конференции «За други своя». – М. : Изд. Совет Русской Православной Церкви, 2005. – С. 111–115.
9. Шкаровский М. Нацистская Германия и Православная Церковь / М. Шкаровский. – М. : Крутицкое Патриаршее подворье, 2002. – 528 с.
10. Шкаровский М. Политика Третьего рейха по отношению к Русской Православной Церкви в свете архивных материалов 1935–1945 годов / М. Шкаровский. – М. : Крутицкое Патриаршее подворье, 2003. – 163 с.
11. Шкаровский М. Русская православная церковь при Сталине и Хрущеве: государственно-церковные отношения в СССР в 1939–1964 годах / М. Шкаровский. – М. : Крутицкое Патриаршее подворье, 1999. – 400 с.

Пономаренко В. О. Політика окупаційного режиму відносно православної церкви (1941–1943 рр.)

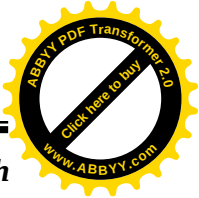
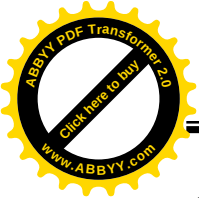
У статті розглянуто актуальну проблему, оскільки релігійне питання і роль церкви в роки окупації значно вплинули на перебіг історії. Проаналізовано плани нацистів щодо відновлення релігійного руху як ворожого більшовизму для впровадження власної політичної ідеології, зосереджено увагу на етноконфесійній політиці Третього рейху та особливостях церковно-релігійних процесів в окупованій Україні протягом 1941–1943 років.

Ключові слова: релігія, церква, нацизм, окупація.

Пономаренко В. А. Политика оккупационного режима по отношению к православной церкви (1941–1943 гг.).

В статье рассмотрена актуальная проблема, поскольку религиозный вопрос и роль церкви в годы оккупации значительно повлияли на ход истории. Проанализированы планы нацистов относительно восстановления религиозного движения как враждебного большевизму для внедрения собственной политической идеологии, акцентировано внимание на этноконфессиональной политике Третьего рейха и особенностях церковно-религиозных процессов в оккупированной Украине в течение 1941–1943 годов.

Ключевые слова: религия, церковь, нацизм, оккупация.

Ponomarenko V. O. The policy of occupation regime to the Orthodox church (1941–1943).

This article is devoted to the actual problem, because religious issues and the role of church in the years of occupation significantly influenced on the course of history. The author analyzes the plans of the Nazis in an attempt to restore religious movement as hostile to Bolshevism to implement their own political ideology, focused on the politics of the Third Reich ethnokonfesion and features of the church and religious processes in occupied Ukraine during 1941–1943 years.

Key words: religion, church, nazism, occupation.

УДК 94:316.4.063.7:316.343:332.025.26«192/193»

Пушкар Я. В.

**ОПІР ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКОГО СЕЛЯНСТВА
РЕПРЕСИВНІЙ ПОЛІТИЦІ БІЛЬШОВИЦЬКОЇ ВЛАДИ
В ПЕРІОД СУЦІЛЬНОЇ КОЛЕКТИВІЗАЦІЇ
(НАПРИКІНЦІ 20-х – ПОЧАТКУ 30-х РОКІВ ХХ СТ.)**

Питання опору південноукраїнського селянства репресивній політиці більшовиків у роки суцільної колективізації розглядалася такими істориками як А. М. Бахтін [1], М. Т. Безотосний [2], С. В. Кульчицький [4], В. Ф. Кондрашов [5], Ю. В. Котляр [6], М. В. Кривоніс [7], П. Т. Тронько [8], П. І. Соболев [10], М. М. Шитюк [12; 13]. Вищеперелічені автори детально вивчили окремі аспекти опору селянства, однак в їх дослідженнях не було враховано опір представників національних меншин. Виходячи з вище наведеного мета статті полягає в тому, щоб комплексно дослідити опір всіх етнічних груп населення Півдня України репресивній політиці більшовиків.

Селянська війна проти влади, яку спричинила політика колективізації та розкуркулення не становила безпосередньої загрози для влади, тому що повстанський рух з різних причин не досяг всеукраїнського масштабу. Але спротив селян призвів до того, що репресивно-каральні органи приділили багато уваги його придушенню. Керівництво ДПУ УСРР, зокрема В. Б. Балицький, видали низку наказів про подолання селянського опору за допомогою стрілецької зброї. В округах і районах весь штат місцевих органів ДПУ займався протягом грудня 1929 р. та зими 1930 р. виключно організацією боротьби з селянським рухом опору. Здійснювалася агентурно-слідча робота, діяли воєнізовані групи (10–15 чол.) з числа міліції на чолі з уповноваженими із ДПУ, а на випадок масового організованого спротиву викликали регулярні частини внутрішніх військ. З 1 лютого по